

УДК 37.091.12-051

КРИТЕРІАЛЬНО-ПОКАЗНИКОВИЙ СКЛАД ПРОФЕСІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕДАГОГА

Браславська Оксана, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри географії та методики її навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-0852-686X

E-mail: oksana.braslavaska@udpu.edu.ua

У статті розкрито сучасні бачення ролі рівня розвитку професійного потенціалу педагога у його становленні як фахівця. Метою роботи стало визначення критеріїв професійного потенціалу педагога для забезпечення наукового підходу до організації його роботи, професійного розвитку, саморозвитку, для визначення зразків діяльності до яких можна прагнути, для зовнішньої оцінки і самооцінки. Результатами роботи є визначення чотирьох рівнів розвитку професійного потенціалу педагога: допрофесійний, початковий, нормований, узагальнюючий, які узагальнюють такі критерії й показники: результати практичної діяльності (результуючий критерій), успішність, вироблення власного стилю роботи (продуктивно-стильовий), вплив професійно-розвиваючого середовища на якість залучення педагога в інноваційні процеси (інноваційно-середовищний); досягнення професійної компетентності (компетентнісний); прояви особистісних якостей вчителя (особистісно-професійний).

Ключові слова: професійний потенціал педагога, критерії поняття, показники, рівні, практична діяльність, творча праця, критеріально-показниковий склад, педагог.

CRITERIA AND INDICATIVE COMPOSITION OF TEACHER'S PROFESSIONAL POTENTIAL

Braslavaska Oksana, Doctor of Pedagogical Sciences, professor, Head of the Department of Geography and Methods of Teaching, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-0852-686X

E-mail: oksana.braslavaska@udpu.edu.ua

The article reveals a modern view on the role of the development level of teacher's professional potential in his becoming as a specialist. The aim of the paper was to attempt a system-wide evaluation and to identify the main criteria and indicators of the phenomenon under investigation in order to provide a scientific approach to the implementation of teacher's work, professional development, self-development, to determine the types of activities to be pursued for external evaluation and self-evaluation. The results of the work are definition of four development levels of teacher's professional potential: pre-professional, initial, normalized, generalizing, which generalizes the following criteria and indicators: results of practical activity (the resulting criterion), success, the development of their own work style (productive and stylistic), the impact of the environment of professional development on the quality of involving the teacher in innovative processes (environmental); achievement of professional competence (competency); manifestations of teacher's personal qualities (personally-professional). The main indicators of the teacher's professional potential are characterized: the system organization of his consciousness, the psyche, the relation to himself and the outside world, other people, activities; intellectuality, creativity, development of professionally meaningful qualities; motor

skills; self-regulation; development of cognitive processes (attention, thinking, memory, imagination); experience and culture as a professional; health. Studies of teacher's professional potential are carried out using a variety of methods: pedagogical observation, educational monitoring, sociological methods, mathematical methods, as well as experiment, questioning, testing, scaling, expert estimation method, rating estimation.

Keywords: *teacher's professional potential, criteria of the concept, indicators, levels, practical activity, creative work, criteria and indicative composition, teacher.*

Світове співтовариство вступило в епоху змін в усіх сферах життєдіяльності людини. Нова епоха висуває нові вимоги до фахівця: професіоналізм, мобільність, здатність до творчої переробки зростаючого потоку інформації та її компетентного використання на практиці. І, як свідчать зрізи суспільних досліджень, потреба суспільства у нових рішеннях і в якісно нових фахівцях буде зростати з кожним роком. Дійсно, в сучасному світі, який стрімко змінюється, зростає роль професійного потенціалу фахівців в цілому, і працівників освіти, зокрема [12; 14; 15].

Становлення гуманістичної парадигми освіти, яке поєднане з переконструюванням змісту освіти, з пошуком форм, методів навчання і виховання учнів, пред'являє нові вимоги до вчителя як суб'єкта діяльності, до його особистісно-професійних якостей. Концепція розвитку педагогічної освіти передбачає здатність педагога освоювати новий зміст освіти, опановувати інноваційними технологіями, впроваджувати такі методи навчання і виховання, які б враховували соціальні й культурні зміни [14]. Крім того, все більшого значення набувають не тільки професійні знання і вміння вчителя, хоча без них не може йти мова про його професійний потенціал, але й особистісні якості, вплив яких на його професійну діяльність зростає. Постає питання про узагальнення критеріально-показникового складу професійного потенціалу педагога, як необхідного феномену його фахового становлення.

Соціокультурні, економічні зміни в суспільстві, а також зазначені зміни в системі освіти орієнтовані, зокрема, на входження нашої держави у світовий освітній простір висувають особливі вимоги до професіоналізму педагога, визначають нові аспекти його професійної діяльності. Таким аспектом ми виділяємо професійний потенціал педагога, що «виступає базовим по відношенню до професіоналізму, який у педагогіці, як і в інших галузях діяльності, зводиться до здатності розраховувати перебіг функціональних процесів, передбачити їх наслідки, враховуючи при цьому сумісний вплив багатьох обставин, умов та конкретних чинників» [4, с. 17]. Від педагога вимагається осмислення широкого спектру соціальних, психологічних, фізіологічних та інших проблем, які поєднані з освітою, а також тих завдань, які свідчитимуть про досягнення ним високого рівня професійного потенціалу, зокрема:

- досягнення нової, сучасної якості освіти, яка розглядається як засвоєння учнями певної суми знань та як сформованість сучасних компетентностей (політичних, соціальних, міжкультурних, мовних, інформаційних тощо);
- оновлення життєвої спрямованості змісту шкільної освіти;
- підвищення ефективності діяльності школи в напрямку забезпечення успішної соціалізації молоді в суспільстві, адаптації на ринку праці через освоєння соціальних і професійних здібностей і вмінь, виховання громадянської свідомості та поведінки;
- переосмислення завдань виховання, як необхідної складової педагогічної

діяльності, інтегрованої в загальний процес навчання і розвитку та націленої на формування громадянської відповідальності та правової самосвідомості, духовності, культури, толерантності;

- формування і розвиток здоров'язберігаючого середовища школи, що забезпечує сприятливі умови для збереження і зміцнення здоров'я учнів, формування основ валеологічного світогляду педагогів, школярів та батьків, їх мотивації на здоровий спосіб життя.

Дані положення знаходять своє підтвердження в багатьох державних документах, науково-дослідницьких розвідках, результатах професійної діяльності педагогів [3; 8; 10; 12; 14; 15]. Актуальними залишаються й безцінні напрацювання видатних педагогів Ш. Амонашвілі, Я. Коменського, А. Макаренка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського [1; 6; 9; 16; 18; 19].

Національна доктрина розвитку освіти України пріоритетним завданням висуває створення умов для творчого зростання, підвищення кваліфікації та сучасної перепідготовки педагогів всіх рівнів освіти [11, с. 5]. У Концепції розвитку педагогічної освіти як одне з першорядних завдань висунуто умову модернізації системи освіти, що означає підвищення професіоналізму педагогів, їх підготовку, яка відповідає запитам сучасного життя [14]. У багатьох державних документах підкреслюється, що головна конкурентна перевага високорозвиненої країни пов'язана з можливістю розвитку її людського потенціалу, яка багато в чому визначається станом системи освіти, де домінуючу роль відіграє вчитель. Тому в повній мірі закономірно, що сьогодні вчитель стає об'єктом інтересу і уваги.

Суспільство має гостру необхідність у педагогах, які мають «здатність активно мислити, творити, діяти, користуватися таким багатим і різноманітним засобом, як слово людського мовлення, спілкуватися, бути емоційним, вміти захоплювати і організовувати, допомагати та заохочувати, дивитися та бачити, слухати, співчувати, виховувати, втілювати свої наміри в життя та домагатися запроєктованих результатів», що закладено в основу їх професійного потенціалу, який «характеризується сукупністю таких структурних частин як природний елемент професійного потенціалу, що зумовлений загальними здібностями особистості; прогресивний елемент професійного потенціалу, зумовлений природними спеціальними здібностями особистості набутими у процесі професійної підготовки; додатковий елемент професійного потенціалу, сформований у процесі спеціальної практичної підготовки у закладі вищої педагогічної освіти; елемент потенціалу, доданий наступною практичною діяльністю педагога. Кожна із попередніх структурних частин підпорядковується наступній, тобто без сформованості, наприклад, природного елемента професійного потенціалу педагога не варто сподіватися на високий рівень розвитку прогресивного» [4, с. 20].

Здійснити пошук закономірностей (найбільш значущих причин, рушійних сил), які забезпечують досягнення педагогами різних рівнів професійного потенціалу, окреслити орієнтації на певну систему критеріїв, які регулюють якість його становлення.

Необхідність визначення таких критеріїв зрозуміла і очевидна: для забезпечення наукового підходу до організації роботи, професійного розвитку і саморозвитку, для того, щоб мати певні зразки, до яких можна прагнути, для зовнішньої оцінки і самооцінки діяльності вчителя, для організації підготовки та перепідготовки тощо. Разом з тим, проблема критеріїв і показників професійного потенціалу в зарубіжній і

вітчизняній науковій літературі вирішується далеко неоднозначно. Деякі вчені, які роблять спробу визначити критерії ефективності педагогічної діяльності, іноді їх складають на основі особистого досвіду, передового педагогічного досвіду, даних з педагогічної літератури. Суб'єктивність такого підходу очевидна, вона багато в чому залежить від рівня знань і загальної педагогічної культури рецепієнта.

Як відомо, поняття «критерій» трактується як ознака, на основі якої здійснюється оцінка, визначення або класифікація чогось; засіб перевірки вірного або невірного твердження, гіпотези. Кожен критерій включає в себе групу показників, які якісно (або кількісно) його характеризують. У багатьох працях дослідників досить чітко фіксуються прояви професіоналізму, майстерності в діяльності педагога (Б. Ананьєв [2], В. Андрущенко [3], Н. Кузьміна [7], О. Лавріненко [8], І. Подласий [13], В. Сіненко [17] та ін.). Але праць, присвячених пошуку підходів до встановлення закономірностей розвитку професійного потенціалу педагога, його структури, критеріальним особливостям не обґрунтовано обмежено. Нами зроблено спробу здійснити системно-цілісне оцінювання та виявити основні критерії і показники досліджуваного феномену.

Слід відмітити, що критерії та показники професійного потенціалу педагога мають як об'єктивну, так і суб'єктивну природу. Об'єктивність критеріїв і показників складається в тому, що багато його параметрів піддаються безпосередньому вимірюванню та оцінці, а також відображають дію об'єктивних чинників і умов. Суб'єктивність же, в основному, пов'язана з самооцінкою рівня якості діяльності. Тому суб'єктивні критерії часто є головною рухомою силою в досягненні високого рівня педагогічного потенціалу. При визначенні конкретного змісту критеріїв та показників на сучасному етапі розвитку освіти ми орієнтувалися на нормативно-правові акти та на конструктивні результати сучасних досліджень. В якості значущих чинників виділяємо природні задатки (спадковість), загальні та спеціальні (професійні) здібності, умови виховання, навчання та інші.

Тобто, показниками професійного потенціалу педагога є, перш за все, системна організація його свідомості, психіки, відношення до себе і зовнішнього світу, інших людей, діяльності; інтелектуальність, креативність, розвиненість професійно значущих якостей; моторика; саморегуляція; розвиток пізнавальних процесів (уваги, мислення, пам'яті, уяви); досвід і культура як професіонала; здоров'я. Узагальнюючи, виділяємо результати практичної діяльності (результуючий критерій), успішність, вироблення власного стилю роботи (продуктивно-стильовий), вплив професійно-розвиваючого середовища на якість залучення педагога в інноваційні процеси (середовищний); досягнення професійної компетентності (компетентнісний); прояви особистісних якостей вчителя (особистісно-професійний).

Таким чином, критеріальна основа визначення якості розвитку професійного потенціалу педагога визначається продуктивністю його професійної діяльності та результатом його розвитку і саморозвитку. Вона відображає сучасні тенденції творчої праці в системі освіти, коли фахівці талановиті, здатні на високому рівні здійснювати навчальний процес, вести наукові дослідження, освоювати нові технології та інформаційні системи, виховувати в учнів духовність і моральність. Ми визначили рівень виділених характеристик професійного потенціалу вчителя на кожному етапі його становлення. Відповідно з цим є підстава говорити про чотири рівні: допрофесійний, початковий, нормований, узагальнюючий. Виділені рівні є для вчителя

орієнтиром для реалізації процесу самоосвіти, самоаналізу, самовдосконалення на кожному етапі свого становлення. Крім того, дані рівні можуть виступати орієнтиром для адміністрації закладу освіти, методистів для визначення оптимальних шляхів сприяння підвищенню кваліфікації вчителя. Опираючись на виділені критерії і показники, необхідно дотримуватися умов визначення (оцінювання, фіксації) рівня сформованості професійних характеристик в процесі формування професійного потенціалу вчителя, що впливають на реалізацію об'єктивної оцінки:

- облік всіх компонентів професійного потенціалу педагога [4];
- технологічність і мобільність процесу оцінки;
- високий рівень об'єктивності.

Дійсно, максимально усунути суб'єктивізм в оцінці рівня професійного потенціалу педагога можна за рахунок технологічності, коли комплекс еталонів забезпечує його характеристику в рамках загальноприйнятих меж.

Наразі, дослідження критеріально-показникового складу професійного потенціалу педагога в рамках формування його професіоналізму передбачає такий методологічно виважений комплексний підхід, що охоплює не тільки взаємопроникнення підходів і методів, а й пошук єдності концептуально-теоретичних підвалин психолого-педагогічної науки, що має ґрунтуватися на державних документах й наукових доробках. Варто наголосити на потребі узагальнення інформації щодо методичних основ визначеного у статті питання, яке виступає наскрізною формою синтезу результатів досліджень всіх дотичних до освіти наук, висвітлює зв'язки між особистістю та її професійною діяльністю. Чи варто характеризувати особистісні сторони професійного потенціалу педагога конкретними рівнями? На наш погляд, поряд із відображенням рівневого стану знань, вмінь, компетентності варто актуалізувати особистісні якості вчителя в їх абсолютному значенні (високий рівень вираженості ознак, достатній рівень їх сформованості, середній рівень сформованості, низький рівень сформованості), що й стане перспективою подальших розвідок. Особливої важливості для досліджень надаємо самодіагностиці вчителя (самоспостереження, самоаналіз, самооцінка).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амонашвили Ш. А. Как любить детей (опыт самоанализа). Донецьк: Ноулидж, Донец. отделение, 2010. 128 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. Москва: Изд-во МГУ, 1980. 336 с.
3. Андрущенко В. П. Світанок Європи: Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття: Київ: Знання України, 2011. 1099 с.
4. Браславська О. В. Ваємозалежності та ієрархія компонентного складу професійного потенціалу педагога. *Педагогічна теорія і практика* / гол. ред. Л. В. Артемова. Київ: ПВНЗ «Київський міжнародний університет», 2018. Вип. 7. С. 16–37.
5. Велика українська енциклопедія: словник / кер. авт. колективу А. М. Киридон. Київ: ДНУ «Енциклопедичне видавництво», 2015. 1408 с.
6. Коменский Я. А. Законы хорошо организованной школы / под ред. А. И. Пискунова (отв. ред.) и др. Избр. пед. соч. в 2-х т. Москва: Педагогика, 1982. Т. 2. 576 с.
7. Кузьмина Н. В., Реан А. А. Профессионализм педагогической деятельности. Санкт-Петербург – Рыбинск: Научно-исследовательский центр развития творчества молодежи, 1993. 54 с.
8. Лавріненко О. А. Педагогічна майстерність як базова концептуальна основа підготовки вчителя у вітчизняній педагогічній думці 60–70 рр. XX ст. *Пост Методика*. 2008. № 2. С. 39–45.
9. Макаренко А. С. Сочинения / ред. кол.: И. А. Каиров (глав. ред.) и др. Изд-е 2-е. Москва: Академия педагогических наук РСФСР, 1958. Т. 5. 588 с.

10. Миропольский С. Учитель, его призвание и качества, значение, цели и условия его деятельности в воспитании и обучении детей. Изд-е 3-е, пересмотр. Санкт-Петербург: Типография Глазунова, 1909. 148 с.
11. Національна доктрина розвитку освіти України. *Освіта України*. – 23 квітня 2002 р. № 33. С. 4–6.
12. Нова українська школа: poradnik dla vchytelya / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
13. Подласый И. П. Педагогика: в 3-х кн., кн. 3: Теория и технологии воспитания: учеб для студентов вузов. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Просвещение, 2007. 463 с.
14. Про затвердження концепції розвитку педагогічної освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.07.2018 р. № 776. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> (дата звернення: 14.03.2019).
15. Про загальну середню освіту: Закон України від 06.09.2018 р. № 2541-VIII. Дата оновлення: 13.10.2018 р. URL: <https://zakon.help/law/651-XIV/> (дата звернення: 14.03.2019).
16. Русова С. Нова школа соціального виховання. Катеринослав-Лейпціг, 1924. 151 с.
17. Синенко В. Я. Методология и практика школьного образования. Новосибирск: Изд-во НИПКИПРО, 2008. 136 с.
18. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5-ти т. / ред. кол.: О. Г. Дзевєрін (голова), М. В. Черпінський та ін. Київ: Радянська школа, 1976. Т. 2. 670 с.
19. Ушинський К. Д. Твори: у 6 т. Київ: Радянська школа, 1954. Т. 2. С. 389–449.

REFERENCES

1. Amonashvili, Sh. A. (2010). *Kak liubit detei (opyt samoanaliza)*. Donetsk: Noulidzh, Donetsk.
2. Anan'ev, B. G. (1980). *Chelovek kak predmet poznaniia*. Moskva: Izd-vo MGU.
3. Andrushchenko, V. P. (2011). *Svitanok Yevropy: Problema formuvannia novoho uchytelia dlia ob'iednanoi Yevropy XXI stolittia*. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
4. Braslavskaya, O. V. (2018). *Vaiemozalezhnosti ta hierarkhiia komponentnogo skladu profesiinogo potentsialu pedahoha. Pedahohichna teoriia i praktyka*. Kyiv: PVNZ «Kyivskiy mizhnarodnyy universytet», *issue 7, 16–37* [in Ukrainian].
5. *Velyka ukrainska entsyklopediia: slovnyk* (2015). A. M. Kyrydon (Ed.). Kyiv: DNU «Entsyklopedychnе vydavnytstvo» [in Ukrainian].
6. Komenskii, Ia. A. (1982). *Zakony khorosho organizovanoi shkoly / pod red. A. I. Piskunova (otv. red.) i dr. Izbr. ped. soch. v 2-kh t.* Moskva: Pedagogika.
7. Kuzmina, N. V., Rean, A. A. (1993). *Professionalizm pedagogicheskoi deiatelnosti*. Sankt-Peterburg – Rybinsk: Nauchno-issledovatel'skii tse'nt'r razvitiia tvorchestva molodezhi.
8. Lavrinenko, O. A. (2008). *Pedahohichna maysternist' yak bazova kontseptual'na osnova pidhotovky vchytelya u vitchyznyaniy pedahohichnyi dumtsi 60–70 rr. XX st. Post Metodyka, 2, 39–45* [in Ukrainian].
9. Makarenko, A. S. (1958). *Sochineniia*. Izd-e 2-e. Moskva: Akademiia pedagogicheskikh nauk RSFSR. T. 5.
10. Miropolskii, S. (1909). *Uchitel, ego prizvanie i kachestva, znachenie, tseli i usloviia ego deiatelnosti v vospitanii i obuchenii detei*. Izd-e 3-e, peresmotr. Sankt-Peterburg: Tipografiia Glazunova.
11. *Natsional'na doktryna rozvytku osvity Ukrayiny* (2002). *Osvita Ukrayiny, 33, 4–6* [in Ukrainian].
12. *Nova ukrayins'ka shkola: poradnyk dlya vchytelya* (2017). N. M. Bibik. Kyiv: TOV «Vydavnychy dim «Pleyady» [in Ukrainian].
13. Podlasyi, I. P. (2007). *Pedagogika: v 3-kh kn., kn. 3: Teoriia i tekhnologii vospitaniia: ucheb dlia studentov vuzov. 2-e izd., ispr. i dop.* Moskva: Prosveshchenie.
14. *Pro zatverdzhennya kontseptsii rozvytku pedahohichnoyi osvity: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny vid 16.07.2018 r. № 776*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> [in Ukrainian].
15. *Pro zahal'nu serednyu osvitu: Zakon Ukrayiny vid 06.09.2018 r. № 2541-VIII*. Data onovlennya: 13.10.2018 r. URL: <https://zakon.help/law/651-XIV/> [in Ukrainian].
16. Rusova, S. (1924). *Nova shkola sotsial'nogo vykhovannya*. Katerynoslav-Leyptsih.
17. Sinenko, V. Ia. (2008). *Metodologii i praktika shkolnogo obrazovaniia*. Novosibirsk: Izd-vo NIPKIPRO.
18. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Vybrani tvory: u 5-ty t. O. H. Dzeverin (Holova), M. V. Cherpinskyi ta in.* Kyiv: Radianska shkola, T. 2 [in Ukrainian].
19. Ushynskiy, K. D. (1954). *Tvory: u 6 t.* Kyiv: Radianska shkola, 1954. T. 2, 389–449 [in Ukrainian].